

большая доля занятых в промышленности, затем следуют показатели занятости в сфере рыночных и нерыночных услуг.

В пятый кластер вошла Варшава, где самая большая доля занятых в сфере рыночных услуг, в то время как показатели занятости в промышленности и в сфере нерыночных услуг низкие.

Похожие результаты были получены и для разбиения на кластеры городов по структуре предприятий. В первый кластер вошли такие города, как Варшава, Бидгож, Кельце, Краков, Познань, Щецин, Торунь и Вроцлав. Во второй кластер вошли Гданск, Лодзь. В третий кластер — Бялосток, Гожув Великопольский, Катовице, Люблин, Ольштын, Ополе, Жешув и Зелена Гура.

Проведенный эконометрический анализ позволил изучить наметившиеся тенденции в показателях безработицы для Польши и отдельных ее воеводств, выявить общие закономерности, определяющие состояние рынка труда в воеводствах Польши, исследовать влияние факторов, определяющих региональные особенности занятости. На основе кластерного анализа были получены однородные группы городов — административных центров воеводств Польши, — оказывающих определяющее влияние на характер и особенности экономического и социального развития соответствующих воеводств страны. Результаты данного исследования показывают возможности использования современных статистических методов для обоснования причин проблем занятости в различных регионах Польши и могут быть полезны для разработки стратегических планов по координации программ занятости для рынка труда как страны в целом, так и отдельных воеводств.

Литература: 1. Ciechański Jerzy. Otwarta metoda koordynacji w Unii Europejskiej. Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 2003. — 92 s. 2. www.stat.gov.pl 3. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Uniwersytet Rzeszowski. Rzeszów, 2003 – 2004. — 454 s. 4. Korenik Stanisław. Dysproporcje w rozwoju regionów Polski — wybrane aspekty. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu. Wrocław, 2003. — 236 s. 5. Poland. International Economic Report. 2003 – 2004. Warsaw School of Economics. Warsaw, 2004. — 214 p. 6. Боровиков В. STATISTICA: искусство анализа данных на компьютере. Для профессионалов. — СПб.: Питер, 2001. — 656 с. 7. Мандель И. Д. Кластерный анализ. — М.: Финансы и статистика, 1988. — 176 с.

Стаття надійшла до редакції
9.11.2005 р.

УДК 336.71 (076.5)

Богданов О. М.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА В ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ — ОСНОВНІ ЕТАПИ

In the article the methodological preconditions of monetary-credit policy rise with the future conclusions as for the possible magnifying of the given financial instrument role is concerned in the making and development process of transitional type of economy and the rate of the state participation in monetary-credit policy is analyzed.

Проблеми грошово-кредитної політики і фінансів в історії економічної думки розглядалися (до виникнення чикагської школи та теоретичного обґрунтування монетаризму) не настільки ретельно, як інші проблеми соціально-економічного життя.

Проведений аналіз поглядів найвідоміших представників економічних шкіл на функціонування грошового капіталу дозволив визначити основні з них, що можуть бути вихідними методологічними посилками дослідження валютно-фінансової моделі країни з перехідним типом економіки. І це є метою статті.

Власне кажучи, початок наукового інтересу до грошей поклав меркантилізм. Ця школа політичної економії виникла, як відомо, в Англії, Франції, Італії на зорі капіталізму. Квінтесенція поглядів її представників полягала в тім, що основою багатства нації вважалось нагромадження грошей (точніше — монет з дорогоцінних металів), а джерелом такого нагромадження — прибуток, отриманий від зовнішньої торгівлі. При цьому ранній меркантилізм (монетарна система) пропонував пікуватися лише про активний грошовий баланс, тобто про залучення якомога більшої кількості грошей у країну і зменшення витрат усередині країни; пізній меркантилізм, по суті, відкидав дану тезу, але ввів свою: боротьба за активний торговельний баланс, тобто за перевищення вартості вивезених товарів над вартістю завезених у країну благ. Звідси — думка про необхідність втручання держави в економіку й проведення політики протекціонізму. Найвидатнішим представником пізнього меркантилізму є Т. Мен. Його книга "Багатство Англії в зовнішній торгівлі, або баланс нашої зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства" містить такі постулати, як способи збагачення нації і збільшення кількості грошей у країні; шляхи та засоби збільшення вивозу товарів і зменшення внутрішнього споживання іноземних товарів, що з очевидністю свідчить про спробу наукового обґрунтування меркантилізму.

Ф. Кене, А. Тюрго і їхні послідовники перенесли дослідження у сферу виробництва (переважно в сільське господарство — промисловість розглядалася лише як відгалуження сільського господарства), відстоювали його пріоритет перед сферою обігу, що відкидало думку про багатство як грошове нагромадження. В "Енциклопедії, або тлумачному словнику наук, мистецтв і ремесел" фізіократи позначили "правила економічного керування", а в "вигодах" від зовнішньої торгівлі не вбачали збільшення грошового багатства держави; "дійсне багатство" — це багатство, що постійно відновлюється, в якому є потреба і яке може бути завжди продане для підвищення ступеня задоволення тих же потреб. Таким чином, скільки-небудь істотних досліджень в області руху грошового капіталу у фізіократів не проглядається.

Наступний етап розвитку економічної думки щодо грошей, кредиту і банків знаходимо у представників англійської класичної політичної економії А. Сміта і Д. Рікардо. В "Дослідженні про природу і причини багатства народів" (1776 р.) Сміт у розділі 4 першої книги розглядає походження і вживання грошей на основі суспільного поділу праці в історичному аспекті і кваліфікує гроші як загальне знаряддя торгівлі. У другій книзі (розд. 3) Сміт розглядає процес нагромадження капіталу, у п'ятій — фінанси держави. Хоча ним були висловлені глибокі й оригінальні ідеї, однак тверда позиція щодо невтручання держави в економічне життя суспільства ("оптимальний режим функціонування економічної системи") не дозволили йому внести в дослідження фінансів скільки-небудь істотних положень для економічної науки. Д. Рікардо, по суті, розвинув погляди Сміта, вніс чималий вклад у теорію земельної ренти. Але, на відміну від Сміта, Рікардо займався самостійною комерційною діяльністю, був членом керівного комітету Лондонської біржі. Тому не випадково, що його перші публікації були присвячені питанням грошового обігу й валюти. Головні його здобутки — "Принципи політичної економії і податкові обкладання" (1817 р.) — присвячений дослідженню економічних відносин з позиції трудової теорії вартості і доказам того, що вартість лежить в основі доходів — заробітної плати, прибутку, відсотка і ренти. Розвиваючи теорію грошей, Рікардо досліджував механізм грошового обігу, взаємозв'язок золота і паперових грошей, знецінення грошей (інфляцію), обґрунтував необхідність золотого стандарту в сполученні з розмінним банкнотним обігом.

Істотний внесок у дослідження проблем власне грошового капіталу вніс К. Маркс. У "Капіталі", розглядаючи кругообіг (рух) усього суспільного капіталу, він показав об'єктивний історичний

і логічний процес відділення (відокремлення) грошового капіталу, його самостійне функціонування у вигляді позичкового капіталу, що обумовило розвиток кредиту, банків і в цілому кредитно-банківської системи держави. Якщо залишити осторонь аналіз руху грошового капіталу як такий, а виділити лише суть проблеми, то варто зауважити, що всі наступні дослідження в цій області так чи інакше відштовхувалися від постулатів "Капіталу": позичковий капітал, форми кредиту, банківський відсоток і інші категорії. Рукопис "Критика політичної економії" Маркс починає критикувати теорії грошей П. Ж. Прудона (реформа сфери обігу, безгрошовий обмін, безпроцентний кредит при збереженні дрібної приватної власності) і довів, що досліджувати потрібно не зовнішні форми прояву категорій, пов'язаних з рухом грошей, а їхню внутрішню сутність — від грошей до товару, від товару — до його двоїстого характеру, до вартості, від неї — до додаткової вартості, прибутку і його форм.

А. Маршалл — засновник кембріджської школи політичної економії — в "Принципах політичної економії" (1890 р.) і інших працях відносно грошей прагнув створити кількісну теорію грошей частиною загальної теорії вартості, чим заклав основу методу наявних залишків (cash balance approach); сформулював розходження між реальною й грошовою ставкою відсотка; увів поняття "табулярний стандарт" у зв'язку з пропозиціями про стабілізацію довгострокових контрактних зобов'язань; надавав великого значення системі цін, за допомогою якої шукав єдиний метод аналізу вартості і розподілу, в тому числі доходів (оскільки чимало уваги у своїх дослідженнях приділяв проблемам добробуту), що заслуговувало тоді і заслуговує тепер безумовного схвалення. Б. Селігмен у своїй роботі зазначив, що "...вплив Маршалла на економічну теорію значний: мало хто з теоретиків зробив настільки ж сильний вплив на спосіб мислення економістів" [1, с. 310].

Дослідженням грошового господарства займався американський економіст І. Фішер. Застосовуючи математичні методи в економічних дослідженнях, він намагався об'єднати теорію з кількісним аналізом; розробив варіант схеми загальної економічної рівноваги М. Вальраса, звівши їх до механічної взаємодії. З 28-ми його робіт, у яких він досліджував капітал, відсоток і доход, інтерес для даної роботи являють роботи "Норма відсотка" (1927 р.) і "100-процентні гроші" (1945 р.), де процентні ставки були поставлені в залежність від розміру, структури і розподілу в часі потоку доходів. Фішер вважав, що відсоток як ціна за гроші може бути виражений через купівельну спроможність; оскільки ставки відсотка зворотно пропорційні банківським резервам, вони мають тенденцію змінюватися в прямій залежності від пропозиції грошей, а банківські ставки відбивають прискорення потоку доходів (в умовах зростаючого доходу і процвітання). Ідея Фішера про реальну ставку відсотка, що може бути встановлений за допомогою індексу (цін), заслуговує на увагу. Підтримавши проект Г. Саймонса, що передбачав наявність у банках 100-процентного резерву стосовно депозитів з обмеженням чекового обігу рамками касових резервів, він запропонував готівку частково замінити цінними паперами банків — тоді запаси грошей не збільшуватимуться. Як відомо, згідно з зазначеним проектом, передбачалося виключення банкрутств банків, твердий контроль над кількістю грошей у господарстві, звуження рамок кредиту (його розширення могло бути тільки в результаті втручання Центрального банку). Можлива реалізація даного проекту цілком могла б привести до стійкої дефляції, що привело б до серйозних порушень ділових зв'язків [1, с. 435 – 436].

Здавалося б, що найвідоміший економіст XX століття Дж. М. Кейнс провів дослідження безпосередньо про гроші — "Трактат про гроші" (1930 р.) і "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" (1936 р.). Однак, по-перше, Кейнс започаткував цілий напрям економічної думки — кейнсіанство і некейнсіанство; по-друге, він по праву вважається "батьком" макроекономіки як складової частини економічної теорії; по-третє, що істотно для даного дослідження, не розглядав рух грошового капіталу і норми відсотка окремо, а, по суті, створив систему поглядів, відповідно до яких норма відсотка органічно "зав'язана" на споживчий і інвестиційний попит, зайнятість і заробітну платню, схильність до споживання, схильність до заощадження (нагромадження), ліквідність та інші процеси. І все ж сутність

своєї теорії Кейнс пов'язував зі споживчою функцією (принцип ефективного попиту), з проблемою реалізації, місткістю ринку і поняттям мультиплікатора (множника як особливого коефіцієнта, що відбиває кількісну залежність між обсягом національного доходу (НД), сукупним попитом і загальною сумою інвестицій). Кейнсіанська теорія сукупного попиту складна через включення в неї всіх показників — грошових і реальних. Спрощений варіант моделі Кейнса, якщо відкинути класичну дихотомію між грошовим і реальним секторами, розкриває співвідношення між сукупним попитом і доходом і включає функцію споживання і принцип мультиплікатора:

$$V = C + I,$$

де V — національний дохід;
 C — споживання;
 I — валютні інвестиції.

При цьому зроблено припущення: ціни постійні, граничні витрати виробництва менші за ціну аж до повного використання ресурсів, пропозиція праці еластична при існуючій заробітній платі — аж до рівня повної зайнятості. Обсяг I заданий, тобто передбачаються відкриті можливості інвестування для підприємців. Споживання залежить від НД, тобто існує функція споживання $C = C(I)$. Тоді співвідношення між споживанням і доходом є основним у кейнсіанській теорії сукупного попиту. Повна ж модель Кейнса відкидає припущення і визначає функцію інвестицій, використовуючи поняття граничної ефективності капіталу (норма відсотка, що зрівнює витрати капіталовкладень і очікуваний від них виторг). З ростом додатка капіталу гранична ефективність його зменшується. Відзначимо, що в теорії грошей (щодо пропозиції грошей) Кейнс, власне кажучи, не розходиться з класиками — пропозиція грошей розглядається як дане. У відношенні ж попиту на гроші його позиції істотно розходяться з класичними: попит на гроші визначається у Кейнса як обігом товарів і необхідністю резервів (функція рівня доходів), так і спекулятивними цінами, величина яких залежить від норми відсотка (гроші як одна з форм заощадження), що виражається формулою

$$Md = kV + L(r),$$

де Md — функція попиту;
 k — сума попиту для угод (і резерв);
 L — сума спекулятивного попиту;
 r — норма відсотка, при якій попит дорівнює пропозиції.

Таким чином, хоча в цього економіста як такого чистого аналізу функціонування банківської системи немає, встановленим залежності на макrorівні можуть бути методологічною основою дослідження валютно-фінансової моделі. До того ж, і це досить істотно, висновок Кейнса про те, що ринкова економіка не в змозі саморегулюватися — необхідне втручання держави — відбиває реальну економічну структуру сучасного цивілізованого суспільства.

Відносно кейнсіанства прийнято вважати, що, по-перше, воно зіграло свою позитивну роль у 30 – 60-і роки XX століття в реалізації "нового курсу" Ф. Рузвельта в США й у стабілізації економік країн Західної Європи, і це правильно; по-друге, що воно переживає кризу і поступилося місцем сучасній версії неокласичної теорії товарно-грошових відносин — монетаризму [2, с. 40].

Виходячи з теми і логіки статті, монетаризм міг би лягти в основу її методологічних посилок. Однак, справедливості заради, при всій спробі вчинити саме так, доцільніше виділити як позитивні, так і негативні його сторони. Критерієм при цьому може слугувати, за нашим переконанням, тільки практика, тобто реальна реалізація (або спроби такої) ідей монетаризму в економіці будь-якої країни світу за допомогою механізму державного регулювання ринкової економіки.

Творцем монетаризму по праву вважають М. Фрідмена ("Історія грошової системи в США, 1867 – 1960", "Кількісна теорія грошей" і ін. роботи). Сутність поглядів Фрідмена міститься в наступному: гроші відіграють вирішальну роль в економічному житті суспільства, рівень цін визначається кількістю грошей, що знаходяться в обігу. Основними постулатами монетарної теорії варто вважати саморегулювання ринку, обмеження регулюючої

ролі держави; основним регулятором економіки є кредитно-грошова політика (а її основою — обмеження заробітної платні), несталість економіки обумовлюється зовнішніми факторами, теорія очікувань — як фактор формування соціального середовища. Передумовою реалізації постулатів монетаризму є, за Фрідменом, рівноважний стан економіки. Основні принципи монетаризму можна звести до наступних: а) фундаментальна різниця між номінальною і реальною кількістю грошей; б) співвідношення потоків "витрати = доходи" і запасів (індивідуальні запаси = суспільні запаси); в) "реальний запас грошей"; г) вирішальна роль окремих суб'єктів і ін. На думку А. Сменковського [2, с. 42 – 43], це вносить лише термінологічну плутанину в теорію, з чим слід погодитися. Він стверджує, що монетарна теорія як джерело загальних рецептів не працює [2, с. 48].

М. Фрідмен і його прихильники (Г. Саймонс, Ф. Найт, Дж. Стиглер, Л. Мінтс, А. Голдман і ін.), підкреслюючи значення грошей у сучасній економіці, доводять необхідність її стабільності для короткого періоду і стабільного рівня цін у довгостроковому як умову збереження вільного підприємництва. Склавши "революційну опозицію" Кейнсу, Фрідмен бачить лише грошовий характер причинних зв'язків в економіці. Але той же контроль над грошовою масою на практиці здійснюється державою, як би не заперечувалася необхідність втручання її в грошову сферу. Ідея децентралізованих операцій на відкритому ринку як регулятора грошового обігу (по суті, усієї фінансової системи), на якій будується монетаризм Фрідмена, уявляється не переконливою, хоча й прикрита "похвальною турботою про свободу особи" [1, с. 461]. Дану систему поглядів Б. Селігмена вважає найвищою мірою ускладненою і помилковою, а більшість її рекомендацій не знаходять практичного застосування [1, с. 462].

Найвідоміший представник інституціоналізму, американський економіст і соціолог Дж. К. Гелбрейт у "Новому індустріальному суспільстві" (1967 р.), праці "Економічні теорії і цілі суспільства" (1973 р.) та ін. роботах, відкинувши старі догми неокласицизму про підпорядкування цілей економічної системи індивідуумові, довів необхідність обліку об'єктивних умов у XX столітті, зокрема змін індустріальної системи (панування корпорацій), планування, техноструктури, інших нових інститутів соціально-економічного життя суспільства, підпорядкування цілей техноструктури не тільки одержанню прибутку для корпорації, але й забезпечення "позитивних" цілей, куди він відносить і суспільну мету. Прихильник теорії конвергенції Гелбрейт виступає за активне втручання державних структур в економіку, в тому числі й у кредитно-банківську систему — в якості одного з інструментів досягнення цієї двоєдиної мети [3; 4].

Український вчений В. Лагутін, аналізуючи монетарну політику і державні фінанси [5, с. 10 – 16], вважає прийнятними деякі рецепти монетаризму для української економіки за умови створення відповідної законодавчої бази. На його думку, бюджетна, грошово-кредитна і валютна системи повинні органічно доповнювати одна одну в інтересах забезпечення довгострокового економічного зростання. Тому варто активізувати реалізацію таких рецептів, як розширення ринку цінних паперів, державний кредит, який одночасно є і формою кредитних відносин і складовою фінансів, конверсія облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), короткострокові державні облігації (КДО — дисконтні) і середньострокові державні облігації (СДО — купонні), ресурси НБУ, "бюджетні гроші", ін. При цьому, відзначає даний автор, важливо проведення послідовної валютної політики стабілізації гривні, хоча й визнає, що вона відчуває натиск із боку міжнародних фінансових організацій, зокрема МВФ. У підсумку Лагутін стверджує, що на основі оптимізації взаємодії монетарної політики і державних фінансів можуть бути створені умови комплексного впливу стимулюючої монетарної і фінансової політики на розвиток реального сектора національної економіки.

Представники неокласичного напрямку сучасної економічної науки, автори "Економікс" К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю, визнають: "Незважаючи на сучасну тенденцію дерегулювання фінансової системи, ступінь централізації і державного контролю залишається значною" [6, Т. 1, с. 275].

Науковий аналіз кейнсіанства і неокласицизму (зокрема, монетаризму), проведений закордонними і вітчизняними авто-

рами, стверджує загальновідому істину: монетаризм може бути з успіхом реалізований лише в умовах стабільної (хоча б відносно) ринкової економіки, тоді як рецепти кейнсіанців можуть бути ефективно використаними в нестабільній, у тому числі перехідній економіці. Дана істина не була, на жаль, врахована жодним з більш ніж десяти українських урядів.

Відзначимо при цьому, що ряд постулатів монетаризму — забезпечення щодо низького рівня інфляції, вільна конкуренція і вільне ціноутворення, зменшення податкового пресу на економіку, зведення бюджетного дефіциту до мінімуму за рахунок економії на управлінських витратах (але не за рахунок скорочення соціальних програм) і його фінансування за рахунок неемісійних джерел — можуть бути, на наш погляд, використаними в якості важелів регулювання економіки в трансформаційний період її розвитку.

Зробимо висновок. Проведений аналіз поглядів відомих представників головних напрямів економічної думки на функціонування грошового капіталу показав, що теорія і практика не дають однозначної відповіді на питання про необхідність значного або незначного втручання держави в кредитно-грошову політику. Ступінь контролю за кредитно-грошовою політикою і рівень участі держави в значній мірі залежать від стану економіки та відповідного законодавства. Оскільки банківська система в якості складної органічної частини входить в економічну систему країни, то діяльність і розвиток банків варто розглядати в тісному зв'язку з виробництвом, обігом, розподілом і споживанням матеріальних і нематеріальних благ. У своїй практичній діяльності банки органічно вплетені в загальний механізм регулювання господарського життя, тісно взаємодіючи з бюджетною і податковою системами, системою ціноутворення, з політикою цін і доходів, з умовами зовнішньоекономічної діяльності. Звідси успіх соціально-економічних перетворень у країні багато в чому залежить від функціонування банківської системи, від умілої синхронності її зусиль з діями інших ланок суспільно-господарського механізму.

Література: 1. Селігмен Б. Основные течения современной экономической мысли. — М.: Прогресс, 1968. — 310 с. 2. Сменковский А. Методологические основы монетарной теории // Экономика Украины. — 1999. — №4. — С. 40 – 48. 3. Galbraith J. K. Economics and the public purpose. — Boston, 1973. — 411 p. 4. Гелбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. — М.: Прогресс, 1969. — 478 с. 5. Лагутин В. Монетарная политика и державні фінанси // Економіка України. — 2002. — №7 — С. 10 – 16. Мокконнелл К. Р. Економікс / К. Р. Мокконнелл, С. Л. Брю. — М.: Республика, 1992. — 275 с.

Стаття надійшла до редакції
15.11.2005 р.